

Jancsó Elemér könyve — életműve — azt sugallja, hogy ő a romániai magyar irodalomtörténetírásban, kritikában és oktatásban végzett hatalmas munka mellett az irodalmi folytonosság egyik megtestesítője is volt: folytonosság egy életen át az elkötelezett szemléletben, folytonosság a romániai magyar irodalomért vállalt félszázados őrszerepben. (*Kriterion*, 1976.)

JANKOVICS JÓZSEF

Kovács Endre: Szemben a történelemmel

A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon — Kovács Endre könyvének alcíme fejezi ki pontosan a történelemmel valóban szembenező tartalmát: a magyarországi nemzetiségi kérdés összefoglaló, szintetikus feldolgozását kapjuk kézhez. Hozzátehetjük, hogy a sokat kutatott és sok szenvedélyt felkeltő probléma első elvi alapvetéssel közelítő, időben a teljességet átfogó ábrázolását tanulmányozhatja az olvasó. S ha a *nemzeti kérdés elméleti problémái* című első rész még igényes összefoglalásnak sem tekinthető, annál jelentősebb a kérdéskör történeti tárgyalása, ahol a szerzőnek a magyar történetírás sok évtizedes eredményeit sikerült összegeznie, s az értékelés gondjait, a még tisztázandó kérdéseket is őszintén felsorakoztatva, higgadt okfejtéssel, tudósi tárgyilagossággal vezet végig évtizedek és embermilliók konfliktusain.

A magyar állam fennállása óta soknemzetiségű ország volt. A kései középkorban, a török hódítás és háborúk következtében a magyarság számszerű kisebbségbe került — a nemzetiségi „probléma” mégis csak jóval később, nagyjából a 18. század végétől jelentkezett. Korábban a *latin* volt a hivatalos nyelv, s a társadalmi tagozódás alapjául sem a nemzetiség, hanem a rendi kiváltság szolgált. A nemest nem magyar származása, hanem kiváltságai, nemesi oklevele emelte a kiváltságosok sorába. Kétségtelen viszont, hogy a nemesség többsége magyar anyanyelvű volt, a „pórnép” pedig más etnikai népcsoportokból tevődött össze. A *polgári nemzet* kialakulásának-kialakításának társadalmi folyamatában előbb eszmeileg, majd jogilag is ledöntötték e rendi korlátokat, s többek között az anyanyelv közösségére alapozva, új társadalmi alakulat, a *nemzet* jött létre. A kiváltságosok zöme magyar lévén, a kialakuló nemzetek közül a magyar nemcsak létszámát, hanem társadalmi-gazdasági erejét tekintve is a legkedvezőbb pozícióba került. Az államhatalom pozícióinak nem jelentéktelen része (a Habsburg-hatalom korántsem elhanyagolható pozíciójától most eltekintve) a feudális nemesség kezéből a centrális elhelyezkedés és a gazdasági fejlődés középpontban tömörülő erőitől is segítve, a magyar polgári nemzet kialakuló új uralkodó osztályainak kezébe került. A nemzetiségek földrajzi elhelyezkedése a régi Magyarországon merevedő sorsszerűségnek tűnt: a perifériára kerültek. S ezzel megszületett és kiéleződött a nemzetiségi kérdés.

A feudalizmus bomlása és a polgári fejlődés más államalakulatokban is eltérő pozíciót biztosított az egy államban élő nemzetiségek számára. Némi joggal szokták említeni például azt a Franciaországot, amelynek lakossága többségében még a 18. század végén, a nagy forradalom idején sem franciául beszélt, s csak évtizedek múlva, erőszakos eszközökkel sikerült az ország egynyelvűvé alakítása. De csak némi joggal említhetjük a francia vagy akár a német példát, azért, mert az eltérő nyelvűek valójában rokon nyelvűek, a különböző népek mégiscsak rokon népek voltak, egybeolvadásukat elősegítette e rokonság tudata, a közös gazdasági érdekek, az állami egység megteremtésének kívánalmai, s annak felismerése, hogy határainkon

túl nincs kivel egyesíteniük nemzetük erejét. Mondanunk sem kell, a magyarországi nemzetiségi kérdés roppant súlya éppen abból is fakadt, hogy a legkedvezőbb helyzetben levő nemzet számszerű kisebbségben volt, a nyelvi és etnikai különbségek s az új gazdasági-társadalmi folyamatok viszonylagos gyengesége korlátozták a gyors, természetes egybeolvadást, s a magyarországi nemzetiségek többségének rokonai éltek a határokon túl, a 19. században már önálló államokban. A kérdést tovább bonyolította, hogy több nemzetiség élt itt egymás mellett, tehát Magyarország nem két- vagy háromnyelvű ország volt — mint például Belgium vagy Svájc —, hanem soknyelvű, „polyglott” ország. S valójában e nemzetiségek nem is egymás mellett, hanem egymás között, egymásba ékelődve éltek, s ezért az oly egyszerűnek látszó „többségi” elv sem lehetett a mindent megoldó csodaszer.

Kovács Endre rokonszenves vonása, hogy a tudós köpönyegét nem cseréli fel a bírói talárral. Nem ítélkezik, hanem ellenkezőleg, azt hangsúlyozza, hogy *elvileg* elképzelhetetlen a nemzetiségi kérdés valaminő „igazságos” rendezése. (Valójában nem az igazságos jelzõt, hanem a „rendezést” kell tehát az idézőjellel kérdéssé tennünk.) Az egymás rovására megvalósított rendezések csak az újabb vizsályok magvait hintik el. Kovács Endre elmarasztalja az erőszakot, de senkit sem von felelősségre az utókor bölcességével a „megoldás” elszalasztásáért. A konkrét valószínűséghez, s nem az előzetes konstrukciókhoz igazodó történetész mértéktartásával keresi tehát az *optimumot*, azt a kompromisszumot az itt élő nemzetek között, amely kölcsönös engedmények útján próbál az együtt élő népek számára modus vivendit teremteni.

Rendszerint éppen ezen a ponton, a méltányosság keresésekor szokott belépni a történetíró gondolatvilágába a nemzeti elfogultság: nemzete helyzetétől és múltbeli igényeitől függően fogja kijelölni az egyetértő közeledés találkozási pontját. A vonatkoztatási rendszerek viszonylagossága, a nézőpontok különbsége áthidalhatatlannak látszik. Kovács Endrének azonban — úgy érezzük — sikerült megtalálnia azt az archimédieszi fix pontot, ahonnan valamennyi nemzeti törekvés reális perspektívából ítélhető meg. S ez a valamennyi nemzet számára közös, mert sorsközösséget teremtő találkozási pont a Duna-medence — a Habsburg-hatalom gyengülésével arányosan erősödő — külpolitikai kiszolgáltatottsága. Valamennyi itt élő nép közös érdeke, hogy az elnyomó nagyhatalmi beavatkozást elhárítsák, sorsuk intézését saját maguk tartsák kezükben. Az egymásrautaltság felismerése *nem* utólagos konstrukció. Kovács Endre könyvének legérdekesebb fejezetei mutatják be, ahogyan az 1840-es évektől a lengyel emigráció — amelynek aligha becsülhető túl a befolyása az itteni kis nemzetek politikájára! — milyen roppant súllyal szorgalmazza a megbékélést. S az 1848—49-es tragikus fegyveres konfliktus ellenére nem is sikertelenül! Közreműködtek az 1849-es nemzetiségi megbékélési tárgyalások során, amely utóbb az 1849-es nemzetiségi törvényben öltött testet. Hatottak az emigráció vezetőinek álláspontjára, s ami a nemzetiségeket illeti, nem meglepő, hogy nem a hazai nemzetiségi politikusok, hanem a szerb és román fejedelemségekbeli, a külpolitikai távlatokat jobban látó államférfiak voltak azok, akik hajlottak érvelésükre, s egy esetleg létrejövő önálló magyar államalakulattal szemben nem a nemzetiségi alapú konfrontáció, hanem az ugyancsak nemzetiségi szempontoktól ösztönzött együttműködés politikáját választották volna. Ennek megfelelően volt idő, amikor támogatták az önálló Magyarország emigrációbeli és hazai híveit. Ha nem is a „Habsburg abszolútizmus alatt élő népek érdekeinek közösségét” (236. l.), de e népek kétségkívül eltérő érdekei összeegyeztetésének szükségességét felismerte a lengyel emigráció, s nyomában a térség politikusainak egész sora. Az érdekek egyeztetése azonban torz módon, csak mint a *legerősebb* két nemzet, az osztrák-németiség és a magyarság alkuja valósult meg a folyton változó történelmi körülmények alakulása folytán, 1867-ben. A valójában megoldatlan maradt nemzetiségi kérdés az új, dualista rendezés időleges konszolidációja ellenére éppen a nagyhatalmi beavatkozás — a konszolidált időkben is rettegett — lehetőségét teremtette meg.

A nemzetiségi ellentétek mérlegelésének, az egykorú nemzetiségi törekvések

megítélésének másik, magától értetődő, de nem is oly könnyen feltárható szilárd bázisa maga az egykorú valóság. Ha a korabeli egyes nemzetiségi vezetők a Dunától a Dnyeszterig, vagy az Északi tengertől az Adriáig terjedőként felvázolt múltbeli vagy jövőbeli „nemzeti” államuk perspektívájából is ítélték meg a történelmi Magyarországot, a történészek mégiscsak figyelembe kell vennie a kor valóságos államalakulatát. S ha a történész arra a felismerésre jut, hogy egyelőre nem volt oly erő, amely képes lett volna az államhatárok újjárendezésére, akkor az államegységen belüli együttélés kimunkálásán fáradozók programjai között kell a realitással rendelkezőket megtalálnia. Kovács Endre ezen az úton indul el, mégis úgy érezzük, bizonytalan az államegység és állampolgári jogegyenlőség egybekapcsolását kifejezésre juttató, 1868-ban törvényerőre is emelt „egy politikai nemzet” koncepció megítélésében. Néhol azt hangsúlyozza, hogy a történelmi érvelés mellett ez a jogelv az ország integritását *nem* a feudális szentkoronátannal vagy a „Szent István-i” Magyarország történelmi érveléssel, hanem az állampolgári jogegyenlőség polgári liberális tanával kapcsolta egybe. Máshol pedig úgy értelmezi, mint a bejelentett igényt a soknemzetiségű Magyarország egyenlő nemzetállammá formálására. Noha egy ilyen törekvés létét nem tagadjuk, úgy érezzük, Deák és Eötvös elképzelése inkább egy polgárosított, polgári módon átértelmezett egységes politikai nemzet megteremtésére irányult, amelyet nem lehet fikciónak nevezni. Az 1868-as nemzeti törvényjavaslatához hozzászóló Deák beszédéből világosan kitűnik álláspontja: „Magyarországban egy politikai nemzet létezik: az egységes, oszthatatlan magyar nemzet, melynek a hon minden polgára, bármi nemzetiséghez tartozzék, egyenjogú tagja. A másik, amit tartok és hiszek, hogy ezen egyenjogúságot az országban divó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve, s erre nézve is csak annyiban lehet külön szabályok alá vonni, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat lehetősége, célszerűsége s az igazság pontos kiszolgálása szükségessé teszi.” Deák tehát elválasztandónak és elválaszthatónak tartotta a nemzeti kérdést az államalakulat kérdésétől, leszögezte, hogy az állam közömbös polgárainak nemzeti hovatartozása iránt, utóbbi a magánemberek ügye, akik érdekeik érvényesítésére ez ügyben is szabadon társulatokat, iskolákat formálhatnak stb. stb. Deák tehát határozottan szétválasztotta, a polgári liberális felfogásra egyébként is jellemző módon, az államot és a társadalmat, s az utóbbiban létező közösségeket — ideértve a nemzeti közösségeket is. Ezzel kijelölte a megbékélés, együttélés egyik lehetséges útját is, amely akkor lett volna járható, ha az állam valóban nem több, mint a társadalom „éjjeliőre”, a polgárok életét és vagyonát garantáló, de tevékenységüket se nem gátoló, se nem serkentő szervezet. Az állam azonban — a liberális elképzeléssel ellentétben — a fejlődés során nem visszaszorult, hanem ellenkezőleg, az élet mind több területére terjesztette ki működését és befolyását. Nem bízhatta a művelődést magára a társadalomra, hanem el kellett rendelnie a kötelező iskoláztatást. Nem hagyhatta magára az ipar fejlődését, hanem irányítania kellett azt. A kiterjedt tevékenységű államnak nemcsak az országgyűlés nyelvéről kellett döntenie — a „polyglott” országban már a reformkorban a többség által értett nyelv mellett döntöttek — hanem az államvasutak, tanintézetek egy- vagy többnyelvűségéről is — eltorlaszolja vagy lehetővé téve a felemelkedést egy-egy nemzet fiainak. Ennek a tendenciának a fel nem ismerésében rejlik Deák és Eötvös elgondolásainak gyengesége, amely a fejlődés tett megvalósíthatatlanná. Csak az a demokratikus alternatíva, amelyet Kossuth alkotmánytervében is megfogalmazódott, biztosította a nemzetiségeknek az államélet terén érdekeik érvényesítését, anélkül, hogy — uralmat uralommal cserélve fel — a többségi elv alapján területileg próbálják újrendezni a térség nemzeti viszonyait.

A régi Magyarország felbomlásával megszűnt a régi nemzeti kérdés is. Új korszak kezdődött, amelynek ugyancsak egyik központi kérdése maradt a nemzeti kérdés. Reméljük, Kovács Endre folytatja a szembesítést a történelemmel, s elkészíti a probléma 20. századi történetének feldolgozását is. Elvi szilárdság, anyag-

ismeret, történetírói felelősségérzet együtt megvan ismertett könyvében. Mindezekért várhatjuk a szerzőtől a kérdéskör egy napjainkig terjedő, hasonló szintetikus feldolgozását is. (*Magvető, 1977.*)

GERGELY ANDRÁS

Kristó Gyula: História és kortörténet a Képes Krónikában

A „Gyorsuló idő”-sorozat új köteteként az idei könyvhéten jelent meg Kristó Gyula Képes Krónikára építő, de egyúttal a középkor magyar krónikás irodalmának egészét átfogó alkotása. A Képes Krónika, amely a hazai krónikairódalom legteljesebb szövegvariánsának tekinthető, a XIV. század derekán, Nagy Lajos uralkodása alatt keletkezett, szerzője, pontosabban szerkesztője Kálti Márk volt. Kristó Gyula nem kevesebbre vállalkozott, mint az évszázadok alatt (XI—XIV. század) formálódott krónikakompozíció — szélesebb olvasóközönség előtt is érthető — tudományos bemutatására. A szerző természetesen nem törekedett a Képes Krónika szép és költői mondáinak elmesélésére — az ez iránt érdeklődők a Képes Krónika elmúlt két évtizedben három kiadásban is napvilágot látott magyar nyelvű szövegéhez könnyedén hozzájuthatnak —, csak a bizonyító példaanyag kedvéért villant fel egyes epizódokat.

Kristó Gyula az I. fejezetben két nagyobb kérdéskört vizsgált, egyrészt arra keresett választ, vajon hol van a helye a középkori történeti irodalom műfaji rendszerében (krónika, évkönyv, gesta, legenda stb.) a Képes Krónikának, illetve a magyar középkori történetírásnak az európai historiográfiában. Az említett kérdésekre a középkor legjelesebb szakértői igyekeztek választ adni. Vizsgálódásuk nyomán megteremtették a forráskritikai irodalom máig is érvényes módszereit — a filiaciót, a szövegek leszármazásának ismeretét, a korjelölő kifejezésekre építő filológiai metódust, a szerzők társadalmi helyzetéből kiinduló társadalomtörténeti módszert, az adott történelmi körülményekhez kötött ideológiák kutatására alapozó „eszmetörténetet” —, ezáltal lehetővé tették napjaink „filológiai” eredményeinek megszületését. A múltban tapasztalt viták máig sem lanyhultak, különösen érvényes ez a Képes Krónikában fellelhető „betétek” keletkezési korának és szerzőjének meghatározására. Kristó Gyula maga is megkísérelte — noha tisztában volt vállalkozása nehézségeivel — a tudományt mozgósító kíváncsisággal a krónikáról krónikásra hagyományozott írott anyag kor és szerző szerinti szétválasztását. Munkájának legnagyobb értékét mégsem ez adja, hanem az, hogy új megközelítésben igyekezett az olvasót beavatni a krónikakutatások eddig szakembereknek fenntartott rejtelmeibe. Kutatói optimizmusa nemcsak elismerésre méltó felkészültségéből ered, hanem az eddig felsorolt módszerekhez csatlakozó, saját vizsgálódásai során kiértelmezett metodikájából.

A II. és III. fejezetben „história” és „kortörténet” elnevezés alatt szemügyre veszi a Képes Krónika keletkezési folyamatát, a XI. század második felében íródott ősgestától kezdve Anonymus és Kézai Simon munkáin át Kálti Márkig, s megállapítja: a Képes Krónika szövege nem egyetlen szerző szellemi alkotása, hanem számos ismert és ismeretlen író munkájának gyűjtömedencéje, több részletnél pedig legfeljebb csak lejegyzőről beszélhetünk, a történet, a monda alkotója maga az egész nép, amely a kereszténység első évszázadaiban szájhagyomány útján őrizte meg a pogány kor becses irodalmi, történelmi értékeit. A későbbi szerzők az előző idő-